

ODON DE BUEN (Zuera / Saragossa 1863 – Mèxic 1945)
Doctor en Ciències Biològiques
Catedràtic de Ciències Naturals de les Universitats de
Barcelona i Madrid
Precursor de la biologia marina i l'oceanografia a Espanya
Fundador el 1906 del Laboratori Biològic-Marí de Porto Pi
i el 1914 del “Instituto Español de Oceanografía”

per

Pere Oliver
Investigador del “Instituto Español de Oceanografía”
pere.oliver@ba.ieo.es

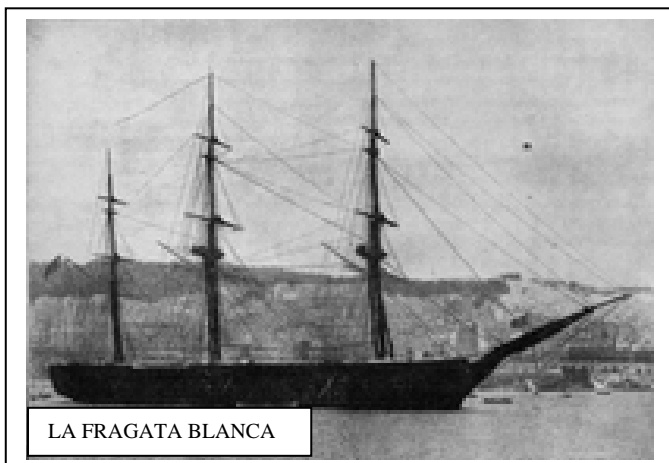
Em correspon parlar d'un personatge que malgrat sigui un dels científics - biòleg marí i oceanògraf - més importants dels que han treballat a les nostres illes, molt bé podria ser un desconegut per molts de vosaltres. En qualsevol cas vos contaré el que sé de la seva vida, de la seva personalitat, de la seva obra i de la seva relació amb les nostres illes.

El professor Odon de Buen és un personatge que fa molt de temps que va captar la meua atenció. Aquest interès va anar creixent d'ençà que vaig començar a recórrer els espais que ell havia construït i en els quals hi havia treballat, a tocar els objectes que ell havia utilitzat, a llegir els seus llibres i sobre tot quan vaig prendre responsabilitat del que havia estat el seu laboratori.

¿Qui fou Odon de Buen, quina va ser la seva obra?

Odon de Buen i del Cos va nàixer l'any 1863 lluny de la mar, en una família humil de Zuera, un poble d'Aragó molt pròxim a Saragossa. A l'Espanya de la seva joventut hi havia un 80% de la població que era analfabeta i el 60% de la població en edat escolar estava sense escolaritzar. Sembla que aquesta realitat el va preocupar profundament. Ens consta, així mateix, que també ben aviat li va preocupar la, segons ell, perniciosa i enorme influència de l'església catòlica d'aquell temps que condemnava el liberalisme, el racionalisme i el positivisme que havien de ser, en la seva opinió, els impulsors de la ciència moderna.

Va estudiar el batxiller a Saragossa i Ciències Naturals a la Universitat de Madrid on es llicencià als 19 anys. Junt amb els seus primers articles científics va començar a publicar articles a la revista madrilenya "Los dominicales del librepensamiento" editada pel que més tard seria el seu sogre Rafael Lozano. Rafael Lozano i el polític Nicolás Salmeron varen ser claus en la formació del seu ideari polític.

La seva vocació científica sembla que la va descobrir a bord de la fragata Blanca en un viatge organitzat el 1885 pel govern de Canovas del Castillo, tal com feien en aquells temps tots els països avançats. El seu professor Ignacio Bolivar

el va incorporar en el grup de naturalistes de la "Sociedad Española de Historia Natural" que va embarcar i va instal·lar a bord el que fou el primer laboratori espanyol de biologia marina. L'expedició que en principi havia de circumnavegar el planeta, va arribar a Kristiania, a la península escandinava i d'allà es va dirigir a Algèria on Odon de Buen va desembarcar amb un altre

col·lega per travessar les muntanyes de l'Atlas i internar-se 300 Km en el Sàhara fins a Tuggurt.

En tornar, del que ben be podria ser el seu viatge iniciàtic, el 1887 va publicar “De Kristiania a Tuggurt. Impresiones de viaje” i llegint-lo constatem la seva vocació i el seu compromís amb la investigació de la mar: “Conocí el mar, le contemplé soberbio, en tempestades violentas, moviendo nuestro fragaton de madera, con desprecio a su insignificancia, y arrancándole agudos gemidos... Vi costas sonrientes, rías y fiordos tranquilos, islas maravillosas, o acantilados sombríos, como fantasmas a través de la niebla... Y formé decisión de dedicarme a la oceanografía, que entonces alboreaba”.

El 1893 va viatjar el laboratorista Aragó a Banyuls-sur-Mer a la Catalunya francesa, molt prop de la frontera espanyola i allà va conèixer el professor de la Sorbona Henry Lacaze Duthiers, de qui s'ha dit que va ser creador de la

zoologia experimental i un dels fundadors de la ciència moderna. Lacaze Duthiers, a les hores director del Laboratori de Banyuls, seria un dels principals impulsors de la creació d'un laboratori a les Balears. En el laboratorista Aragó també conegué Emile Racovitza, el qual explorant les coves del Drac va trobar i descriure l'isòpod cavernícola *Tiphlocirolana moraguesi* iniciant així la biospeleologia (per cert que un bust en bronze d'Emile Racovitza el trobareu passejant pel passeig marítim cap a Porto Pi tot just passat Can Bàrbara).

Certament si el de la fragata Blanca havia estat, el 1885 quan tenia 22 anys, el seu viatge iniciàtic, la coneixença, el 1893 als seus 30 anys, de qui seria el seu gran amic Henry Lacaze Duthiers, va suposar la concreció dels seus projectes i la consolidació de la seva vocació. Quan Lacaze Duthiers li va comentar a Odon de Buen que havia viatjat a Mallorca cap a 1850

i s'havia enamorat de l'Illa com a lloc ideal per investigar la Mediterrània, va nàixer un projecte que avui 110 anys més tard

LLAÜTS DEL LABORATORI (Lacaze Duthiers i Igacio Bolivar)

encara camina. Lacaze Duthiers no va poder veure el Laboratori de Porti Pi, va morir abans de la seva inauguració, però Odon de Buen va donar el seu nom a un dels vaixells del laboratori. El 1908, Odon de Buen, va ser anomenat president d'honor i membre de la junta directiva de la Societat Zoològica de França i la Societat va realitzar una sessió extraordinària a Mallorca.

El 1889 amb 26 anys, Odon de Buen havia obtingut la càtedra d'Història Natural de la Universitat de Barcelona. Quan va arribar a Barcelona, va trobar una Universitat molt afectada per la sanció borbònica que havia mantingut a Barcelona fins feia 15 anys sense Universitat. Així i tot el 1910 s'establiren els estudis de Ciències Naturals i segons el professor Solé Sabaris la participació d'Odon de Buen va ser decisiva i fins i tot diu que cal considerar-lo el pare d'aquests estudis a Catalunya.

El 1911 va ser traslladat a la Universitat de Madrid a on va ensenyar fins a la seva jubilació, l'any 1933. Allà va concentrar tots els seus esforços en la promoció de l'oceanografia a Espanya. L'any 1914 Odon de Buen va crear el "Instituto Español de Oceanografía". El doctor de Buen volia incorporar la oceanografia física y la biologia marina en un sol organisme d'investigació.

Breument citaré que després d'impulsar la creació del "Instituto Español de Oceanografía", el 1917 va col·laborar amb el príncep Albert I de Mònaco, el professor Richard i altres per a la creació de la Comissió Internacional per l'Exploració Científica de la Mediterrània

que es va inaugurar en sessió solemne en el Senat espanyol amb presència del rei Alfons XIII. Així mateix el 1924 va complir un dels seus projectes més volguts, la creació del "Consejo Oceanográfico Iberoamericano", el qual va presidir en el seu inici.

En els anys 20, conscient de la importància de la pesca i de la necessitat de la seva gestió, va promoure la creació, en el Ministeri de Marina, d'una Inspecció de Pesca, precursora de la posterior Direcció General de Pesca i de l'actual Secretaria General de Pesca Marítima, de la qual ell en va ser el primer director i que integrava personal del Ministeri i científics del "Instituto Español de Oceanografía" encarregats de la gestió pesquera.

El cop d'estat del general Franco de 1936 el va agafar a Mallorca amb 73 anys i va ser empresonat i més tard intercanviat, segons alguns, per una germana de Jose Antonio Primo de Rivera i segons altres pel fill del General Godet. Es va exiliar primer a França, a Banyuls-sur-Mer i més tard a Mèxic on es va trobar amb el seu mestre Ignició Bolívar i molts dels seus col·legues com Enrique Rioja, Cándido Bolívar i altres científics exiliats. Allà va morir el 1945.

¿Com era Odon de Buen?

Els qui el conegueren conten que era home extravertit i jovial, però ferm en la seva manera de veure el món i la Ciència. Diuen també que alhora era aventurer i pragmàtic. Tal com jo ho veig, Odon de Buen és un clar exemple de vocació i compromís.

Vocació per la biologia marina i per la oceanografia entesa com estudi multidisciplinar del sistema marí. Compromís amb el progrés del seu país i amb el progrés integral de la humanitat, basat en la generació de coneixement en què fonamentar el desenvolupament tecnològic i industrial i tot plegat per millorar els nivells d'educació i benestar de la societat.

M'atreviria a dir que Odon de Buen va mantenir sempre aquest compromís en el més alt de la seva escala de valors i per això es va veure implicat en complicats conflictes amb les persones i amb les institucions.

Jo veig a Odon de Buen com un avançat en el seu temps, pot ser fins i tot avui seria un avançat, a ell no li resultaria gens difícil integrar-se en la nostra societat del coneixement i del R+D, pot ser fins i tot ens ho explicaria i ens senyalaria el camí més convenient.

Sols per citar un exemple de la seva visió de futur, el 1927 Odon de Buen va proposar a la Comissió Internacional per l'Exploració de la Mar dedicar particular atenció a un problema que ell trobava molt important: els vessaments de petroli a la mar. Va ser encarregat, per la Comissió, de preparar un informe sobre aquesta problemàtica i el 1929 va publicar un article en el butlletí de l'Institut Oceanogràfic titulat "la pesca y la polución de las aguas del mar por el petróleo".

La introducció de la seva Historia Natural, que va publicar l'any 1896 una vegada restituit a la seva càtedra, es una bona mostra del seu estil directe i també de les seves idees:

“He publicado rápidamente esta edición popular, que hacía mucho tiempo preparaba, respondiendo al vehemente apremio de la opinión pública deseosa de conocer la obra anatemizada por la iglesia, y a mis propósitos, que pongo siempre por encima de todo, de hacer llegar la Ciencia positiva al corazón del pueblo.

No os extrañe, amigos míos, que ponga el empeño de popularizar la Ciencia aun por encima de mi labor universitaria; la necesidad impone en España esta preferencia que a muchos podrá parecer un sacrilegio. Pónganse las trabas que se quiera, siempre resultará triunfante la soberanía popular; aun los césares y los dictadores que se creen árbitros de los destinos de los pueblos, vienen a ser al fin y al cabo la resultante de un estado de la opinión pública, y cuando esta cambia, caen a tierra los que pretendían dominarla. Conquiste el positivismo la opinión popular y su influencia será firme y duradera; viva la Ciencia separada del Pueblo y estará a merced de los gobernantes como el destino público de más baja estofa. La conveniencia si esta quiere invocarse, exige conquistar la opinión en beneficio de las Ciencias Naturales”.

El 1889, quan va arribar a Barcelona, immediatament va introduir gran dinamisme a les seves classes i l'ensenyament experimental. Record que el seu nebot, el professor Fernando Lozano deia que havia convertit la seva càtedra en un laboratori experimental. Les excursions eren freqüents a llocs d'interès singular com són la zona volcànica d'Olot, la nostra illa i a l'estranger, al Vesubi a Itàlia i al Laboratori de la Sorbona a Banyuls-sur-Mer a França. En un article publicat a l'Ultima Hora deia: “En el campo, las agrupaciones de los seres reflejan las grandes leyes naturales ... Estudiar la Historia Natural en los Museos es como estudiar la literatura en los diccionarios”.

L'any 1895, sembla que va organitzar un viatge en vaixell a Roma de 300 persones per assistir al Congrés Internacional de Lliurepensadors que presidia el seu amic Ernst Haeckel. Quan va tornar va trobar que el govern de Cànovas del Castillo l'havia suspès de les funcions de càtedra, la qual cosa va provocar revoltes d'estudiants i obrers per la llibertat de càtedra que arribaren a provocar el tancament de la Universitat. Ell va continuar les seves classes en el Centre Republicà Federal i va continuar amb les seves excursions. Poc després va ser restituït a la seva càtedra.

En els primers anys del segle XX, semblava que la polèmica sobre l'evolucionisme, introduït a España després de la revolució de 1886, havia perdut virulència, però en realitat no era així. La polèmica va reprendre a Barcelona cap a 1909 i una conseqüència va ser que Odon de Buen va perdre la càtedra l'any 1911. Va ser traslladat per força a Madrid i excomunicat pel Cardenal Casañas, bisbe de Barcelona pels seus enfrontaments sobre tot amb els jesuïtes i per la seva obra que jutjaven herètica. A més a més, Odon de Buen no batejava els seus fills ni els educava religiosament i això resultava inadmissible per alguns. Conten que en aquesta època l'assenyalaven pel carrer dient: “mirau, aquell es el senyor que diu que venim d'una mona”.

Ja a Madrid es va anar allunyant de la política. El 1914 va crear el “Instituto Español de Oceanografía”, incorporant els laboratoris costers de Santander, Màlaga i Palma. L'institut va iniciar l'activitat l'any 1917 en ser dotat de pressupost i personal. Aquesta circumstància va donar lloc a una polèmica amb el seu professor Ignacio Bolivar i amb Santiago Ramon i Cajal, que a les hores dirigien el Museu de Ciències Naturals de Madrid i la “Junta de Ampliación de Estudios”, pel control del laboratori de Santander. Però en realitat la polèmica era per qüestions molt més profundes en les quals ara no podem entrar. Sols citar un paràgraf d'una carta d'Odon de Buen en mig d'aquesta polèmica dirigida a altes instàncies del govern que ens pot donar una idea de l'intensitat d'aquesta polèmica: “El Museo se ha separado de la Universidad Central al fundar enseñanzas en competencia con la

Facultad de Ciencias y constituye un cacicato nocivo para la moral universitaria; su esfera de acción es pobre, mezquina; cultiva un compadrazgo reñido con la justicia; allí no podemos tener acceso los que no somos devotos de su ídolo. Unir al Museo un centro docente (el laboratorio de Santander) es empequeñecerlo”.

Tot plegat podria explicar els seus constants enfrontaments que saben que va tenir. En l'àmbit docent per la seva orientació cap a la multidisciplinarietat i les activitats pràctiques. En el de la investigació científica per la seva visió multidisciplinària i aplicada i amb l'església catòlica per la seva defensa de les teories evolucionistes de Darwin i pel seu pensament en general. En el món de la política, per la seva ideologia, que Vernet Gines a la seva “Historia de la Ciència Española”, la defineix lliberal i al mateix temps patriòtica i jo afegiria republicana i un tant radical. Va ser regidor de l'Ajuntament de Barcelona pel Partit Republicà Centrista i Senador per la Universitat en posicions més bé allunyades del catalanisme polític en aquell moment representat per la Solidaritat Catalana de Prat de la Riba.

Més encara, Senent-Josa, en la seva obra sobre “Les Ciències Naturals a la renaixença” comenta que el seu ideari polític avançat el va dur a col·laborar des de fora de la Universitat amb els intents de renovació escolar pròxims al moviment obrer i influïts per l'anarquisme i el situà com col·laborador estret del moviment de l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guardia.

De fet va crear amb alguns dels seus alumnes la “Extensión Universitaria”, un moviment romàntic que pretenia dur la Universitat en aquells que no podien anar-hi i sobre tot en el món obrer. Donaven cursos, conferències i xerrades de divulgació científica a organitzacions obreres, Ateneus, Casinos i Centres recreatius.

Vistes totes aquestes circumstàncies podem entendre les dificultats, explicar els intents de marginació que va patir per part del “establishment” i el seu relatiu oblit encara molt evident quasi

60 anys després de la seva mort. En una carta que escriví a Lacaze Duthiers el 1900 li comentava: “en el mundo oficial todo lo que yo inicio o en lo que yo intervengo se ve con disgusto”,

El 1943 exiliat a Mèxic, feia en certa forma balanç i escrivia:

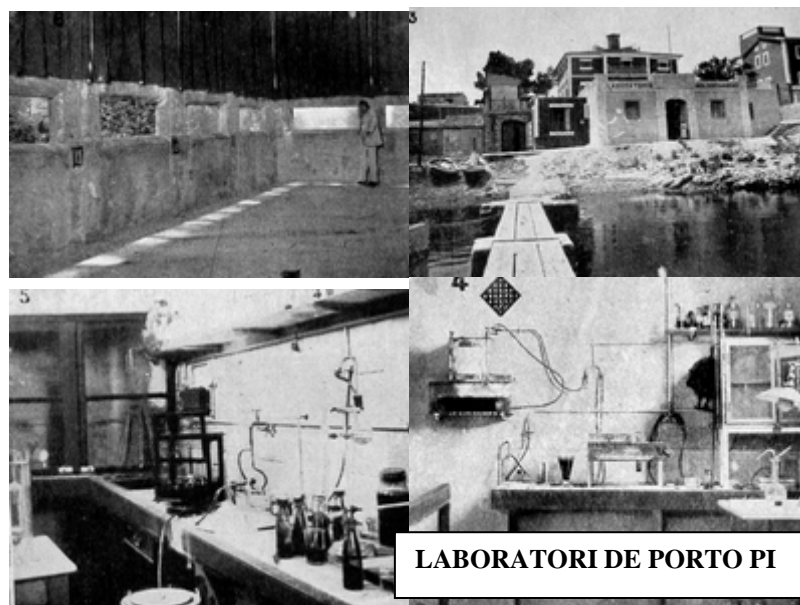
“Mis innovaciones científicas en España, sobre todo la fundación, organización y funcionamiento del Instituto Español de Oceanografía, que tan sólidos prestigios a logrado; el atrevimiento de haber creado en mi país una rama científica nueva, me produjo graves disgustos. Los envidiosos, los impotentes, los holgazanes, bien apoltronados en academias, Universidades y Consejos Oficiales, desataron contra mi todo género de asechanzas, que nada me importan, aunque me sirvieron de molestia, y nada lograron. Cuando se pudieron enterar de mi obra, esta tenia ya raíces mundiales muy hondas”.

El gener de 1945 en saber de la mort del seu amic el doctor Richard va escriure en el seu diari:

“¡Qué solos nos vamos quedando los viejos”

El professor Odon de Buen va morir el 3 de maig d'aquell mateix any.

¿Quina fou la seva relació amb les nostres illes?

Odon de Buen probablement va venir a Mallorca per primera vegada abans de 1890. Pot ser que vingués per visitar un parent de la seva dona que treballava a ses salines de Campos i que partint de sa Colònia visites Cabrera. Però en qualsevol cas, com ja he comentat, el 1889 immediatament guanyada la càtedra d'Història Natural a la Universitat de Barcelona, quan tenia quasi 30 anys, va començar a organitzar excursions d'estudi i un dels destins preferits era Mallorca. De llavors ençà la seva vida roman lligada a les nostres illes.

També sabem que cada vegada que venia a Mallorca amb els seus estudiants la visita a L'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria a Miramar era obligada. L'Arxiduc s'interessava pels projectes d'Odon de Buen. El 1907 en una carta a l'Arxiduc li comentava:

“Os contaré los esfuerzos que desde hace algún tiempo, desde hace años, estoy haciendo para montar en las Baleares un laboratorio biológico-marino. He logrado ya en parte mis propósitos; en la tranquila cala de Porto Pi, a espaldas de Cala Mayor, existe ya un modesto centro científico que deseo sea el embrión de algo grande, digno de la ciencia y digno de mi

patria...vuestras palabras de aliento, en los años que tuve el honor de visitaros, han contribuido no poco para que continuara sin desmayos mi trabajo hasta ver levantada esta modesta casa científica”.

Odon de Buen va iniciar l'activitat a Porto Pi amb la col·laboració de deixebles com Fusset Tubia i més tard el seu cunyat Luis Lozano Rey, professors que serien de la següent generació d'investigadors del centre de Porto Pi, Rafael i Fernando de Buen, i Alfonso Galan, Francesc de Paula Navarro i Miquel Massuti Alzamora que varen ser mes tard directors del centre.

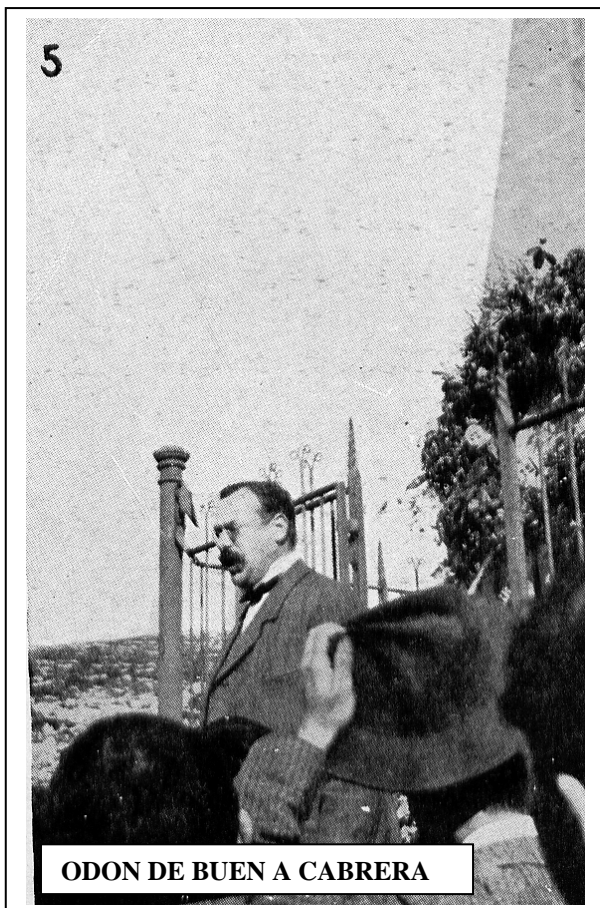
Malgrat la manca d'embarcacions apropiades, amb petites embarcacions a vela, començaren les campanyes estivals al voltant de les illes Balears o fins i tot a les costes del Rif en el nord d'Àfrica. Científics estrangers treballaven al laboratori de Porto Pi i la producció científica d'aquesta època és espectacular. Ja creat el “Instituto Español de Oceanografía”, a partir de 1915, se dugueren a terme importants campanyes oceanogràfiques amb grans vaixells com la del Vasco Nuñez de Balboa per estudiar la geologia de la Badia de Palma o el Giralda per la realització d'una radial oceanogràfica de Mallorca a Còrcega. Les relacions internacionals eran intenses amb presència a reunions i Congressos internacionals. El 1928 es va preparar un conveni

amb la Sociedad Kaiser Guillermo pel foment de les ciències de Alemanya, per intercanvi d'investigadors. Posteriorment el vaixell Xauen, que va fer la primera campanya el 1929 a l'Estret de Gibraltar. Aquest vaixell va ser adscrit a l'Institut de forma permanent el 1945 fins a 1970 quan va ser substituït pel Cornide de Saavedra. El Xauen va realitzar nombroses campanyes al voltant de les illes.

El 1926 es va inaugurar un nou laboratori a s'Aigo Dolça on i treballava Odon de Buen quan fou detingut el 1936. Així consta a les seves memòries quan es refereix als fets de juliol de 1936: “Me sorprendió en mi laboratorio de Palma de Mallorca y fui encarcelado por los rebeldes”.

¿ Que ens a deixat Odon de Buen: Que queda de la seva obra?

Difícil qüestió. Pot ser que si ara mateix entrés en aquesta sala ens faria empegueir i ens renyaria per haver fet malbé el que ell havia començat. Però també pot ser que ens animaria a continuar i a millorar. Vull pensar que probablement ens animaria a treballar perquè el “Instituto Español de Oceanografía” mantingués la seva identitat, el rigor científic i el compromís amb la societat.

No estic d'acord, o pot ser no vull admetre que el juliol de 1936, amb l'empresonament i exili d'Odon de Buen, se va

interrompre el seu somni de progrés i de Ciència.

Actualment en el nostre país es fa investigació oceanogràfica i el “Instituto Español de Oceanografía” ha crescut, treballa i produeix. Podríem analitzar si la producció està en la línia que hauria volgut Odon de Buen. Jo crec que ell volia una investigació de la mar i el seu contingut realitzada des de totes les perspectives, la física, la química, la biològica i la geològica. Una investigació multidisciplinària i sobre tot integrant els resultats per tal de poder comprendre el millor possible el funcionament de la mar i en la mirada posada en l'aplicació dels coneixements obtinguts.

Si aquests són objectius adequats i si la nostra tasca va en aquesta direcció són qüestions que analitzarem en sessions posteriors

d'aquest seminari. No me correspon a mi discutir sobre la recerca oceanogràfica que es fa en el nostre país i sobre quins són els plantejaments dels equips de recerca a l'hora de dissenyar els seus projectes.

El que si m'agradaria és que després d'aquest seminari, al manco pel que fa a les nostres illes, s'hagués generat més interès pel somni de progrés i de Ciència del professor Odon de Buen i inquietud per la seva realització.